

ситуації між адвокатом та клієнтом. У підсумку наголошується не лише на престижності адвокатських практик у Гетьманщині, але й на отриманні їх учасниками гідного доходу у грошовій та натуральній формах.

Яскравою демонстрацією «адвокатських буднів» став аналіз декількох судових справ різних рівнів: від протистояння ніжинського магістрату з чернігівською єпархією до спору селян і рядових козаків із старшиною. На логічне переконання авторів, саме інтенсифікація та урізноманітнення адвокатських практик зумовили стійку тенденцію до поступового формування професійної адвокатури у Гетьманщині.

Останню третину книги займають додатки, які містять нові джерельні матеріали з вітчизняних архівосховищ, що дасть змогу продовжити роботу над дослідженням проблематики. І до 135 прізвищ встановлених адвокатів, цілком ймовірно, буде додано не менший список.

Безумовно, висвітлення питання адвокатури в судочинстві Гетьманщини не може бути вичерпане однією працею. Разом з тим початок зроблено, а це відкриває широке поле для подальших досліджень.

Книга буде цікавою не лише для дослідників судочинства в Україні ранньомодерної доби, але й для сучасних адвокатів, тих, хто студіює даний фах у вишах та цікавиться історичним минулим своєї батьківщини.

Євген Ковальов

Ададуrow В. Война цивилизаций: Социокультурная история русского похода Наполеона. — Т. 1: Религия — язык. — К. : Лаурис, 2017. — 400 с.

Монографія Вадима Ададуrowа «Війна цивілізацій: Соціокультурна історія російського походу Наполеона» є вельми вагомим внеском у дослідження російсько-французької війни 1812 р., грандіозної за своїми масштабами та наслідками для європейської історії. Особливо велике значення мала ця війна для російської історичної культури. Пойменована в російській історіографії «Вітчизняною війною», вона стала одним з найважливіших складників російської історичної міфології, сильним засобом у політиці пам'яті, темою видатних творів літератури та мистецтва.

На репрезентацію російсько-французької війни 1812 р. значно вплинули і впливають досі пропагандистські стереотипи, створені сторонами конфлікту, що намагалися завдяки цьому виправдати власні дії та заручитися масовою підтримкою населення. В. Ададуrow зайнявся деконструкцією пропагандистських концептів і виявленням практик повсякдення військового часу. При цьому він з'ясує, як пропаганда зумовлювала вчинки людей, втягнутих у збройний конфлікт, військових і цивільних, що належали до різних суспільних верств і жили у різних системах соціокультурних координат. Крім того, автор показує, як попри пропагандистські стереотипи та істотні соціокультурні відмінності люди, котрі опинилися у вирі війни, мусили налагоджувати комунікацію, шукаючи порозуміння, від чого нерідко залежало їхнє виживання. Антропологічна парадигма дала змогу досліднику зануритися у світ «людей 1812 року», спробувати осягнути їхню ментальність, осмислити їхній триб життя в умовах війни.

Варто зазначити, що В. Ададуrow досліджує російсько-французьку війну 1812 р. з урахуванням регіонального контексту, бо характер контактів між завойовниками і тубільцями на теренах колишньої Речі Посполитої, загарбаних Російською імперією, себто у Литві, Білорусі та на Волині, суттєво різнився з тим, що відбувалося у «корінній Росії», тобто у Великоросії. До того ж автор зважає на національну строкатість ворожих збройних сил, насамперед Великої армії Наполеона. Тому, крім власне французів і росіян, автор приділяє чимало уваги іншим учасникам війни — німцям та особливо полякам. Тож війну 1812 р. висвітлено як багатосторонній, етнокультурний конфлікт. Культурна близькість чи віддаленість від місцевого населення, досвід попередніх контактів з ним, ступінь обізнаності з його традиціями — усе це визначало ставлення завойовників до мешканців Російської імперії. Зокрема, це стосується поляків, що вважали вторгнення наполеонівської армії до Російської імперії слушною нагодою для зведення історичних порохунків з росіянами.

В. Ададуrow представив свою монографію як відгук на знамениту працю Семюела Хантінгтона «Зіткнення цивілізацій». Нині серед українських науковців-гуманітаріїв є чимало прибічників цивілізаційного підходу до осягнення минувшини. Цивілізації претендують на те, щоб стати певним замінником марксистських «суспільно-економічних формацій», які були догмою радянської історіографії та дискредитували себе. Видається, однак, що Хантінгтонове «Зіткнення цивілізацій» є переважно

добіркою стереотипів, закорінених в американському інтелектуальному співтоваристві, аніж дослідницькою моделлю, що адекватно відображає сучасний світ і допомагає потрактувати його історію. Іншими словами, «Зіткнення цивілізацій» значно більше може сказати про самого С. Хантігтона, аніж про сучасне людство і всесвітню історію. Штучність його концепції можна довести одним простим прикладом: «конфлікт між росіянами та українцями є малоймовірним»¹, — вважав С. Хантігтон, оскільки, на його думку, вони належать до спільної цивілізації. Утім, як відомо, російська агресія проти України 2014 р. цю тезу цілковито спростувала. Тим не менш, зважаючи на впливовість серед українських істориків цивілізаційного дискурсу, полеміка з Хантігтоновими ідеями безперечно піде на користь вітчизняній гуманітаристиці.

Відтак В. Ададуrow на підставі ретельного аналізу численних джерел як російського, так і французького походження, з яких, до речі, чимало вперше введено до наукового обігу, спромігся довести, що війна між Францією і Росією 1812 р. аж ніяк не була зіткненням двох цивілізацій, європейської та російської, в Хантігтоновому розумінні. Цілком слушним є головний висновок В. Ададуrowа: ця війна стала не конфліктом між цивілізаціями, а зіткненням двох соціокультурних систем, які перебували на різних стадіях розвитку. Послугуючись теорією модернізації, можна сказати, що то було зіткнення породженого Просвітництвом і Революцією модерного французького суспільства та ще домодерного (традиційного) східноєвропейського соціокультурного масиву. Саме з такої точки зору перед дослідником відкривається в усій своїй композиційній складності картина того конфлікту, який постав у Східній Європі 1812 р., та стають очевидними мотиви людських вчинків, доти приховані за ідеологічними пропагандистськими конструктами.

В. Ададуrow зосередився на двох важливих соціокультурних аспектах російсько-французької війни 1812 р. — релігійному та мовному. Релігійному чиннику в цьому конфлікті присвячені перші чотири глави монографії. В них ідеться про значення для ворогуючих сторін зовнішніх і внутрішніх ознак релігійності — церковної обрядовості та інтенсивності віри, а також реконструюються уявлення вояків наполеонівської армії про релігійну культуру мешканців завойованих теренів, досліджується проблема ставлення завойовників до культових об'єктів — як православних, так і католицьких церков і монастирів, зокрема їх профанації та розграбування церковного майна. Крім того, порушено питання про взаємини вояків Великої армії та окупаційної влади з православним та католицьким духовенством (особливо цікавою, на наш погляд, є інтерпретація автором причин визнання наполеонівської влади православним моголівським архієпископом Варламом (Шишацьким) — цей вчинок слушно трактується як вимушений, спричинений надзвичайними умовами військового часу, що зовсім не був підступною зрадою, як вважала російська сторона, або ж виявом опозиційності владики до російського уряду через буцімто притаманний йому український автономізм, як прийнято було вважати у патріотично заангажованій українській історіографії). Загалом лейтмотивом цих глав монографії є теза про те, що війна Франції з Росією 1812 р. стала зіткненням секулярної, просякнутої деїзмом французької соціокультурної моделі з домодерними теоцентричними соціокультурними системами Східної Європи, в яких релігія усе ще залишалася найважливішим консолідуючим чинником суспільства, що дуже влучно йменується автором «парафіальною цивілізацією», коли саме церковна громада була базовим складником соціальної структури.

Остання, п'ята, глава монографії присвячена соціолінгвістичній проблематиці. Автор докладно охарактеризував вербальні комунікації як основний засіб налагодження взаємодії між сторонами конфлікту, приділивши увагу п'яти мовам, якими послуговувалися «люди 1812 року», — французькій, німецькій, польській, латинській та російській. Ідеться й про невербальні засоби комунікації — міміку та жести.

Монографія В. Ададуrowа матиме продовження. Автор пообіцяв, що у другому томі йтиметься про ставлення завойовників, що з'явилися у Російській імперії 1812 р., до її соціальної структури та державності. Сподіваємося, що другий том виявиться не менш цікавим за перший.

Не буде зайвим зауважити, що дослідження наполеонівських війн у соціокультурній парадигмі, звісно, не повинно обмежуватися російським походом Наполеона 1812 р. Дуже цікаво було б з'ясувати, як складалася комунікація між російськими вояками і мешканцями Польщі, Німеччини та Франції в антропологічному контексті під час Закордонних походів 1813–1814 рр. Як, зокрема, російські «нижні чини», вихідці з домодерного світу «парафіальної цивілізації», «селяни в мундирах» сприймали та уявляли французький модерний соціум? Гадаємо, що це вельми багатообіцяюче проблемне поле приверне до себе увагу дослідників.

Наостанок зазначимо, що антропологічно-соціокультурний метод, вжитий В. Ададуrowим для дослідження війни 1812 р. між Францією і Росією, вочевидь, можна доволі плідно використовувати для осягнення причин, ходу та наслідків інших збройних конфліктів, наприклад — обох світових війн або конфлікту на Сході України, що триває з 2014 р.

¹ Хантігтон С. Столкновение цивилизаций. — М., 2003. — С. 257.